

על ריבוי נשים בישראל

"כי תהיין לאיש שתי נשים"

צבי ויצמן*

פרשת כי תצא, תשס"ח, גיליון מס' 328

עורכים: אביעד הכהן, מיכאל ויגודה
עריכה לשונית: יחיאל קארה

גללו את הספר שבקדושתו כולנו חייבים, ותמצאו את האבות הגדולים, אברהם יצחק ויעקב, כפולי, משולשי ומרובעי נשים. והמשיכו, והנה ניצב אלקנה עם שתי נשותיו, וזאת עוד בטרם יבואו המלכים עמוסי הנשים, ומי גדול כשלמה. ואם תמצאו לומר, כי אלה הקדמונים, יצורי אנוש גדולים וחזקים הם, שנדרשו וגם ידעו לבחור בין רע לטוב, הרי לכם ספר דברים, ששם מעט לפני סופו, מצוי סיפור, "כי תהינה לאיש שתי נשים", איש בעלמא, כל איש. גבר באשר הוא, לא אב, לא גיבור, לא מלך ולא אדם קדמון (א"ב יהושע, מסע אל תום האלף, הספרייה החדשה, עמ' 139).

מבוא

אף שהתורה לא אסרה על ריבוי נשים¹ ומצינו רבים מגדולי האומה ומראשיה שנישאו למספר נשים כיעקב אבינו, אלקנה דוד ושלמה, כבר אמרו חכמים במדרש² "שתי נשים בבית, מריבה בבית"³ ובתקופת התלמוד נחלקו חכמים האם ראוי לו לאדם שישא שתי נשים. וכך שנינו במסכת יבמות⁴:

אמר רבי אמי: ... שאני אומר: כל הנושא אשה על אשתו - יוציא ויתן כתובה. רבא אמר: נושא אדם כמה נשים על אשתו; והוא, דאית ליה למיזיינינהי [=שיש ביכולתו לפרנסה]⁵.

לפי רבי אמי, יכולה אישה להביע מחאתה על רצונו של בעלה לשאת אישה נוספת ושמורה לה זכותה לתבוע גיטה וכתובתה ממנו אם נשא אישה אחרת שלא לרצונה. לעומתו, סבור רבא שרשאי הבעל לשאת אישה על אשתו ובלבד שיש ביכולתו לפרנס את שתיהן יחדיו⁶. סוף דבר, נפסקה הלכה על פי דרכו של רבא המתיר את הפוליגמיה. וכך פסק הרי"ף⁷ ובעקבותיו הרמב"ם⁸:

נושא אדם כמה נשים, אפילו מאה, בין בבת אחת בין בזו אחר זו.

ואין אשתו יכולה לעכב, והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת, ואינו יכול לכופ אותן לשכון בחצר אחת אלא כל אחת ואחת לעצמה.

גם בעל השולחן ערוך פסק שהלכה כרבא אלא שהוסיף הסתייגות: "ובמקום שנהגו שלא לישא אלא אישה אחת אינו רשאי לישא אישה אחרת על אשתו". זאת, נוכח חשיבותו הרבה של מנהג ישראל אשר יש לראות

בו דין מחייב לכל דבר ועניין⁹.

מכל מקום, ולמרות שפסיקתו של רבא התקבלה להלכה, ראוי לציין כי לא מצאנו במשנה ובתלמוד אזכור מפורש לתנא או אמורא אשר נשא שתי נשים¹⁰.

נוכח ההלכה שהתירה ריבוי נשים, מצאה עצמה האישה היהודייה כשהיא חסרת מגן מפני הכנסת צרה לביתה. כיוון שכך, ומתוך שביקשו חכמים להגן על זכותן ושלוותן של בנות ישראל, החל להתפשט מנהג בקהילות ספרד לפיו בעת הנישואין יתנה הבעל ויתחייב שלא לשאת אישה אחרת על פני אשתו. לעתים נקבעה גם סנקציה להפרת תניה זו (להלן - תניית המונוגמיה) ולעיתים נלוותה לה אף שבועה של הבעל לצורך הרתעתו מפני הפרת ההתחייבות¹¹.

באשכנז לא רווח הנהג של שימוש בתניית המונוגמיה. ואולם, במאה העשירית התקבל חרמו הידוע של רבנו גרשום מאור הגולה אשר אסר על ריבוי נשים תוך שהוא מטיל בצד האיסור סנקציה חמורה של הטלת חרם על מפר האיסור. החרם פשט בקהילות האשכנזיות ועל חשיבותו יכולים להעיד דבריו הנחרצים של הרא"ש, בראשית המאה הי"ד, הכותב¹²:

תקנות רגמ"ה [=רבינו מאיר מאור הגולה] נחשבות כמו שניתנו מסיני!

יחד עם זאת, היו שסברו כי קיימות נסיבות שונות בהן לא יחול חרם דרבנו גרשום, דוגמת מקרה בו לא ילדה האישה הראשונה ילדים משך עשר שנים. וכפי שכתב הרמ"א¹³:

ובכל מקום שיש דיחוי מצוה, כגון ששהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה, לא גזר רגמ"ה, אמנם יש חולקים וסבירא להו [=הם סבורים] שחרם רגמ"ה נוהג אפילו במקום מצוה.

אף על פי שהייתה לחרם השפעה מסוימת בקהילות הבלקן ובקושטא, הוא לא חדר במישרין לקהילות הספרדיות, כך מצינו, כדוגמה, במאה הי"ד את הרשב"א מעיד כי קהילות קטלוניה לא קיימו את חדר"ג:

אותה תקנה לא פשטה בגבולותינו ואף לא בגבולות פרוינציה הסמוכים לצרפת לא שמענו שפשטה. ומעשים במקומותינו בתלמידי חכמים ואנשי מעשה שנשאו אישה על נשיהם ואחריהם רבים ולא חשש שום אדם בדבר זה מעולם¹⁴.

וכך גם העיד הרמב"ם על היהודים בפרובנס ש"כל אחד מהם על הרוב יקח שתי נשים"¹⁵.

חרם ירושלים

ניסיון לאחד בין המסורות האשכנזית והספרדית נעשה בתקופת המנדט וקום המדינה בהשפעת הרבנים הראשיים - הרב הרצוג והרב עוזיאל. החוק הפלילי באותה עת קבע את הביגמיה אצל יהודים כעבירה פלילית. עם זאת, היה בצדו סייג שקבע כי נישואי כפל מותרים במקום שבו בית דין רבני יתיר לאיש לשאת אישה אחרת ושני הרבנים הראשיים יאשרו את פסק הדין¹⁶. הוראת חוק זו נתקבלה בעקבות לחצו המתמשך של הרב הרצוג.

בכינוס הרבנות הראשית שנערך בשנת תש"י תוקנו תקנות שונות העוסקות בדיני האישות בישראל (להלן - **חרם ירושלים**) תכליתן של התקנות הייתה להביא לאחידותו של הדין האישי בישראל. בין השאר נקבע בהן לענין ריבוי נשים:

אסור לאיש ולאישה מישראל לארס או להתארס עם אישה שניה על אשתו הראשונה אם לא בהיתר נישואין מאושר בחתימת הרבנים הראשיים בישראל¹⁷.

תקנה זו השתלבה עם הוראת החוק הפלילי הנזכרת. הוראת איסור הביגמיה נשמרה בלשונה גם עם תיקונו של חוק העונשין, התשל"ז-1977 (סעיף 179 לחוק) כאשר ברבות השנים נוספו לו שני תיקונים חשובים - האחד ביטל את הצורך באישור שני הרבנים הראשים להיתר הנישואין והסתפק באישור נשיא בית הדין הרבני הגדול, והאחר הינו קביעת בג"ץ ולפיה האישור הנזכר הינו פעולה מנהלית הכפופה לביקורת בג"ץ בכל הקשור למידת סבירותו.¹⁸

השפעת חרם ירושלים והוראות הדין הפלילי על פסיקת בתי הדין הרבניים

אם ניתן היה לסבור כי ההוראות החד משמעיות, הן של הדין הפלילי והן של תקנות הרבנות הראשית, יביאו לפסיקה אחידה של בתי הדין הרבניים האוסרת ריבוי נשים זולת במקרים נדירים וקשים, הרי שבחינה מדוקדקת של פסיקות בית הדין מלמדת כי לא כל הדיינים קיבלו עליהם את חרם ירושלים ככתבו וכלשונו. להלן נביא מספר דוגמאות לדבר.

הרב עובדיה יוסף יצא בקול קורא כנגד הקפדת הדיינים שלא ליתן היתר לגברים לשאת אישה שנייה בנסיבות שבהן האישה הראשונה לא ילדה ילדים, וכך כתב¹⁹:

הנה המנהג הפשוט בכל בתי הדין הרבניים בישראל, באיש ששהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה, אף אם אין האשה מסכימה להתגרש מבעלה, כשהבעל הוא מעדות המזרח, בית הדין נותן פסק-דין שהבעל רשאי לישא אשה אחרת על אשתו, כדי לקיים מצות פריה ורביה, כל שיש יכולת לבעל למיקם בסיפוקיהו [=לשלם מזונתיה], ובאופן שכל אחת מהן יש לה דירה בפני עצמה. וזאת על פי מה שכתב מרן בשו"ת בית יוסף (הלכות כתובות, סימן יד) בשם רבנו אליהו מזרחי (סימן יד), שאפי' רגמ"ה לא גזר שלא לישא שתי נשים במקום ביטול מצות פריה ורביה...

וראיתי לכמה רבנים בבתי הדין בישראל שאינם נותנים היתר נישואין אפי' למי שנשתטת אשתו, או שחלתה חולי שאינה יכולה לשמש את ביתה, עד שיקבלו חוות דעת מהרופאים שאין תרופה למכתה. ובאמת שאין הדין כן, שאפילו לאשכנזים שקבלו חרם רגמ"ה, כל ששהה עמה שנה או יותר בטיפול ברפואות ואשפוז בבית חולים, וטוען שקשה לו לסבול בלי אשה יותר, יכולים להתיר לו לישא אשה אחרת.

בעניין שהובא לפניו, עתר המבקש להתרת נישואיו לאחר שאשתו הראשונה לא ילדה לו ילדים. הרב עובדיה יוסף פסק שלא זו בלבד שניתן להתיר את נישואי המבקש אלא שאפילו אם הוא חסר ממון ואין לו די כסף לפרוע את כתובת אשתו הראשונה, יש להיעתר לתביעתו להתרת הנישואין ולהותיר את הכתובה כחוב עד אשר ירווח לבעל וידו תמצא לשלמה!

הרב עובדיה יוסף לא הסתפק באמירת הדברים כחלק מהליך הפסיקה אלא הוסיף ופעל אף למעשה לצורך הנחלת עמדתו בקרב הדיינים, כפי שהוא עצמו כותב בסוף תשובתו:

ובשנת התשל"א בהיותי משמש בקודש במשרת הרב הראשי וראש אבות בתי הדין בתל אביב והמחוז, אספתי את כל אבות בתי הדין בתל אביב, והרציתי לפניהם דברים הנ"ל, ובקשתים לבל יחמירו יותר כמנהג בתי הדין הנ"ל, ובפרט בדור פרוץ כזה, והארכתי עוד בזה... והסכימו לדברי²⁰.

בשנות השבעים, הגיעה הסוגיה הנדונה לכדי עימות חזיתי בין שני הרבנים הראשיים, הרב עובדיה יוסף והרב שלמה גורן. באותו עניין הוגשה בקשה משותפת על ידי הבעל והאישה להתיר לבעל לשאת אישה נוספת. הרב גורן נקט בגישת המחמירים מבין הפוסקים האשכנזיים לפיה אפילו מצוות פריה ורביה אינה עילה להתרת חרם דרבנו גרשום (בניגוד לגישת הרמ"א שהבאנו לעיל). לעומתו, הבהיר הרב עובדיה יוסף כי מצוות פריה ורביה מהווה עילה להתרת החרם אף לאשכנזים. באותה עת בה פרצה המחלוקת הנזכרת בין

הרבנים הראשיים דרש החוק הפלילי את הסכמת שני הרבנים הראשיים להתרת נישואי הבעל. לפיכך הטיל הרב גורן את זכות הוטו שלו ומנע בכך את היתר הנישואין בעניין הנדון. הבעל עתר לבית המשפט העליון²¹ וביקש שבג"צ יורה לרב גורן ליתן טעם מדוע הוא מסרב להתיר נישואי המבקש. לדעת העותר, סירוב הרב גורן להתיר את נישואיו הורתו הייתה ב"יחסים האישיים השוררים בין שני הרבנים הראשיים". בית המשפט דחה את תביעת העותר והבהיר שבניגוד לטענת העותר, עמדת הרב גורן לא נבעה מריב והתגוששות סתמית בין הרבנים הראשיים אלא נומקה כדבעי והתבססה בעיקר על הנאמר בספרו של רבי חיים פלאג'י "חיים ושלום"²², שבו נאמר:

מכל מקום ראה ראיתי להרבנים ז"ל רבני מתא [=העיר] אשר קדמוני כי מעולם לא רצו לתת היתר לישא אשה אחרת אפילו ברשות האשה הראשונה מחמת גדר וסייג שיבוא כל מי שלא זכה להיבנות לבקש לישא אחרת ויבאו לידי קטטה וכדומה. [הנה] כי כן, אם יהיו במקום ההוא אשר נשאלתי שאלה זאת שלא יש [=שאינן] עוד אדם אחר כמוהו שיבקש לישא אחרת מאיזה סיבה, אזי יש לבית דין לתת לו רשות. הא בלאו הכי אין לבית דין לתת רשות, אם לא ימצא עוד איזה טעם מבחוץ, כגון שנולדה בה מום שנסמית [=התעוורה], או איזה חולי המונע מלשמשו וכיצא.

לפיכך הבהיר בית המשפט כי:

משהוברר שעמדתו השלילית של המשיב הראשון [=הרב גורן] לגבי מתן ההיתר במקרה זה איננה שרירותית ואיננה נובעת משיקולים פסולים, אלא יש לה בסיס מספיק בדברי חכמי הלכה, אין סיבה שאנו נתערב בעניין זה שהמחוקק מסר אותו בהתאם לסעיף 5 לחוק לתיקון דיני העונשין (ריבוי נישואין), תשי"ט-1959, להכרעת שני הרבנים הראשיים לישראל. על-כן אנו מבטלים את הצו-על-תנאי ודוחים את העתירה.

מכל מקום בשנת 1980, מצא עצמו הרב עובדיה יוסף חופשי להתיר נישואי איש לאישה שנייה על פי תפיסתו. באותה שנה תוקנה הוראת סעיף 179 לחוק העונשין, התשל"ז-1979, ונקבע בה שלצורך הגנה מעבירת הביגמיה די בחתימתו ואישורו של נשיא בית הדין הרבני הגדול לערעורים, ללא צורך באישורם של שני הרבנים הראשיים. הרב עובדיה יוסף יכול היה, אפוא, לפעול מבלי להיזקק להסכמת עמיתו הרב גורן. אנחת הרווחה של הרב עובדיה יוסף עולה מתוך כתביו²³:

שוב לאחר שנים רבות של צער, נשתנה החוק החילוני שבמדינה, ונקבע בחוק כי די בחתימת רב ראשי אחד המכהן כנשיא בית הדין הגדול, ומיד צויתי להביא לפני כל התיקים של היתרי נישואין בפסקי בתי הדין הרבניים, וחתמתי על כולם בעזה"י, כל מה שהצטבר במשך כל השנים, וניתן היתר סופי על ידי בתי הדין הרבניים, וכל האנשים בעלי ההיתר יצאו מצרה לרוחה, וכמעט כולם נשאו נשים, ונפקדו אחר כך בזרע של קיימא בנים ובנות, מנישואין שניים שלהם. ותשקוט הארץ. ותאזרני שמחה.

אפשר שהרב עובדיה יוסף יסכים עם תפיסתו של גיבור סיפורו של א"ב יהושע, הרב אלבז בן ארצות המגרב, אשר התנצח עם חבורת בני אשכנז בסוגיית ריבוי הנשים, ותוך שהוא מצדיק את עיקרה של ההלכה המתירה לשאת שתי נשים, טען בלהט:

האשה השניה... לעולם היא קיימת. ואם אינה קיימת במציאות, היא קיימת בדמיון. ולפיכך שום תקנת חכמים לא תבטל אותה. אלא שכאשר היא נמצאת רק בדמיונו של הגבר, היא טובה, יפה, כנועה, חכמה ונעימה, לפי רצון הזייתו, וכל מה שתשתדל אשתו יחידתו, לעולם לא תוכל להגיע לרום מעלתה של הדמיונית, ולכן תמיד ירחפו מעל האישה היחידה כעס ואכזבה. אולם כאשר האשה השניה אינה חלום אלא מציאות בשר ודם, תוכל האישה הראשונה למדוד עצמה עימה, ושמה גם לנצחה, לפעמים גם להשלים איתה, ואם תרצה, אפילו לאהוב אותה.²⁴

הערות:

* השופט צבי ויצמן, בית משפט לענייני משפחה, כפר סבא.

1. על סוגיית ריבוי נשים בעולם היהודי ראה בין השאר מ"ע פרידמן, ריבוי נשים בישראל? מקורות חדשים מגניזת קהיר, ירושלים תשמ"ו (מוסד ביאליק ואוניברסיטת תל-אביב תשמ"ו). וראה גם: א' וסטרייך, "הגנת מעמד הנישואין של האשה היהודייה בישראל: מפגש בין מסורות משפטיות של עדות שונות", פלילים ז (תשנ"ט), עמ' 273-347; הנ"ל, "עילות להתרת חרם דרבינו גרשום בימי הביניים המאוחרים", דיני ישראל טז (תשנ"ב), עמ' לט-צה; מ' ישמח, "ריבוי נשים בישראל", סיני צב (תשמ"ג), עמ' רמ-רמו; י' תא שמע, "לעניין חרם דרבינו גרשום", תרביץ לה (תשכ"ו), עמ' 193; הרב ע' יוסף, "בעניין חרם דרבינו גרשום על אישה שניה", אור תורה כד (אדר תשנ"ב), עמ' שעא-שעג.
2. מדרש תנחומא (בובר), פרשת כי תצא, סימן א.
3. וידוע משלו של רבי יצחק בר נפחא במסכת בבא קמא ס ע"ב: "אמר להם: אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? לאדם שיש לו שתי נשים, אחת ילדה ואחת זקנה, ילדה מלקטת לו [שערות] לבנות, זקנה מלקטת לו שחורות, נמצא קָרַח מְכַאן ומְכַאן".
4. יבמות סה ע"א.
5. על השאלה האומנם אמר רב אמי את הדברים המצוטטים משמו, ראה ע' שרמר, זכר ונקבה בראם, ירושלים תשס"ד, עמ' 191.
6. בענין טיבה של המחלוקת ראה, מ"ע פרידמן (לעיל, הערה 1), בעמ' 7-11.
7. רי"ף, יבמות סה ע"ב.
8. רמב"ם, הלכות אישות, פרק יד, הלכה ג.
9. על משמעות המנהג במשפט העברי, ראה מ' אלון, המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, ירושלים תשמ"ח, בעמ' 767-713.
10. והעיר את הדברים הרב ראובן מרגליות ז"ל בעוללות, ירושלים תש"ז, עמ' 13. וראה אף דברי רב היילי גאון מסורא: "מי שנשא אישה על אשתו, ורצתה בכך - מוטב, ואם לאו גובה כתובתה ומעשין אותו שיתן לה גט בעל כרחו" (אוצר הגאונים, יבמות, עמ' 451). והשווה, ע' שרמר (לעיל, הערה 5), בעמ' 198, הטוען לדוגמאות שונות של חכמים שלכאורה נישאו למספר נשים כגון אחיו של יודן בן רבי ישמעאל שסופר עליו שייבם יותר מיבמה אחת (ירושלמי, יבמות, פרק ד, הלכה יא, ו ע"ב), ורבי יעקב בר אחא עליו מסופר שהיו לו שני בנים משתי נשים (ירושלמי, קידושין, פרק ג, הלכה יא, סד ע"ג). ואולם בשני המקרים הנזכרים אפשר שהנישואים לכמה נשים לא היו באותה עת. אמנם, מסופר בתלמוד על אבא אחיו של רבן גמליאל שהיה נשוי לשתי נשים (יבמות טו ע"א), אבל היה זה מקרה מיוחד שכן אחת מהן (שהייתה גם אחייניתו, בתו של רבן גמליאל) הייתה אילונית. וראה דוגמאות נוספות בספרו שם.
11. וראה כדוגמה עדותו של הרדב"ז: "נהגו עתה מקרוב להשביע על כל תנאי הכתובה" (שו"ת הרדב"ז, חלק ד, סימן אלף רצב). וכן ראה בשו"ת רבי יוסף נ' מיגאש, סימן קכט וסימן קנ, על תנאי כתובה: "האשה שכתב לה בעלה על עצמו שכל עת שישא אחרת עליה שהוא חייב לפרע לה כתובתה", וכן בשו"ת רמב"ם (מהד' פריימן), סימנים קסט, קפא, קצז, קצח ועוד, כי זהו מן "התנאים הידועים והנהוגים במצרים", וראה גם: תשב"ץ, חלק א, סימן צב-צד; שו"ת מבי"ט, חלק א, סימן רמה; שו"ת הרא"ש, כלל לג, סימן א; שו"ת מהר"י בן לב, חלק א, סימן כב וסימן לו. וכן ראה: א' ויסטרך, תמורות במעמד האישה במשפט העיברי: מסע בין מסורות, ירושלים תשס"ב; הנ"ל, "שיפוט ומשפט במשנת הרב חיים דוד הלוי: בין הרב עוזיאל לבין הרב עובדיה יוסף", בתוך "יהדות של חיים", צבי זוהר ואבי שגיא (עורכים), ירושלים תשס"ז, עמ' 129-174, בעמ' 137-140; מ' ישמח (לעיל, הערה 1).
12. שו"ת הרא"ש, כלל מד, סימן ח.
13. הגהות הרמ"א, אבן העזר, סימן א, סעיף י.
14. שו"ת רשב"א, חלק ג, סימן תמו.
15. קובץ תשובות הרמב"ם, לפסיא תרי"ט, ח"ב דף 40 א (נציין שיש הטוענים כי אגרות אלו מזויפות ואינן של הרמב"ם, ראה http://hydepark.hevre.co.il/topic.asp?topic_id=1852241&forum_id=1364).
16. ע"ר, 1937, תוספת א', עמ' 1-2.
17. ב' שרשבסקי, דיני משפחה, ירושלים תשנ"ג, עמ' 452.
18. בג"ץ 301/68 מרים שטרייט נ' הרב הראשי לישראל ואח', פד"י יח 635, בעמ' 641.
19. שו"ת יביע אומר, חלק ז, אבן העזר, סימן ב, סעיף ד.
20. יחד עם זאת, ראוי לציין כי אף לדעתו של הרב עובדיה יוסף אין להתיר לשאת אישה שניה אם האישה הראשונה ילדה לבעלה רק בנות וכפי שהוא עצמו מבהיר בסוף תשובתו לענין זה יחול חרם דרבינו גרשום על בני כל העדות: "ואני ג"כ מוחה מלהתיר למי שבא לגרש את אשתו מחמת שאין לו בנים, כי אף המתירים בזה לא התירו אלא בימים הקדמונים שהיה קרוב להאמין שכוונת הבעל לשם שמים, ולקיים מצות פו"ר, משא"כ בזמנינו שהדור פרוץ, וקורב לודאי שעיניו נתן באחרת, והרי אפי' בזמן הש"ס כשראו שהדור פרוץ

אמרו (בנדירים צ ב) האומרת טמאה אני לך אינה נאמנת, דחיישין שמא נתנה עיניה באחר, ואפילו היא כשרה מהכשרות בנשים, וכל שכן בזה"ז שאין להתיר לשום אדם חרם רגמ"ה בזה, כי בזמנינו לכולי עלמא הוא כן".

21. בג"ץ 160/75 מכלוף ביטון נ' הרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן, פ"ד ל(1) 309. וראה בעניין זה באריכות א' וסטרייך, "שיפוט ומשפט במשנת הרב חיים דוד הלוי" (לעיל, הערה 11), בעמ' 147-150.

22. שו"ת חיים ושלום, חלק ב, סימן טז, ד"ה באופן.

23. שו"ת יביע אומר, חלק ז, אבן העזר, סימן ב.

24. א"ב יהושע, מסע אל תום האלף, הספריה החדשה, עמ' 141.

לשער הראשי

סאכא

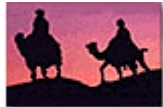
חזרה לתוכן

סאכא

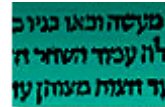
לגיליון הבא

מכללת הרצוג
חזרה לתוכן הראשי

חזרה לתוכן תנ"ך

חזרה לתוכן תושב"ע

חזרה למחשבת ישראל